

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

RUNA.

ANTIQUARISK TIDSKRIFT.

Augusti-Häftet, 1844.

Minnesmärken i Westmanland.

(Tubundra Härad.)

Detta lilla härad, hvars södra delar begränsa Westeråsfjärden i vester, samt norr ut, på omkring två mils afstand från sjön, möter Sura socken i Snäfringé härad, innefattar blott fyra socknar. Häradets sydligaste trakter äro synbarligen inkräktningar af Mälaren. Norr ut råda skogiga, glesare bebodda, bergstrakter.

På Hammarby ägor i Lundby socken, omkring en fjerdingsväg från Westerås, synas lemningar efter en byggnad af gråsten. Man anser denna varit det S:t Ursulas Capell, hvilket Biskop Carl Helsingsson, vid år 1270, skall låtit uppföra *). En äldre efterrättelse gifver vid handen, att det " varit ett Capell till Dingtuna Socken" **), men hvilket likväl synes mindre troligt. Af de ännu temligen rediga grundmurarna finnes, att byggnaden, som varit aflång, med rund chorgafvel mot öster, ägt omkring 50 alnars längd och 20 alnars bredd, samt murar af 6 quarters till 2 alnars tjocklek. Ännu år 1822 uppgick södra långmurens höjd till 4½ alnar. Genom muren, efter dess längd, vid två alnar öfver jorden, sträckte sig en pipig öppning af omkring ett quarters tvärdrag och flere alnars längd. Det är svårt att säga för hvilket ändamål detta blifvit i muren anbringadt. — Capellet lär blifvit ödelagdt vid Reformationens början. Ännu vid år 1500 predikade derstädes en munk, vid namn Stephanus, hvilken — om man får tro Messenius ***) — förutsagt catholicismens undergång. Omkring 100 år derefter stod — enligt samme Messenii intyg — en stor växande gran inom Capellets murar. Nu finnes der icke en buske, men rika blomklasar öfversvälla de skröpliga murarna.

Icke långt härifrån, vid den så kallade Saltängsbron, öfver hvilken landsvägen mellan Westerås och Köping löper, stå på hvar sida om vägen, midt emot hvarandra, en rest sten, af hvilka den ena äger kring ett inristadt stort kors, en runskrift, hvaraf inhemtas, att en vid namn Gisl låtit göra bron efter sin son Ost (Östen?), som vardt död i England. Den motstående stenen äger äfven en ristning, föreställande ett fyrfotadt djur, inveckladt i en mängd slingor, men saknar runor. Denna, hvars ristning nu är i det närmaste utplånad, tillhör sannolikt äldre tider. I Hans Spaaks ofvan åberopade berättelse förmåles, att, enligt sägen, de varit "begrafningz-platzer för biskopar eller des graffsteenar". Nu deremot vet allmogen berätta, att en jätte ligger här begrafven. Hans kropp säges sträcka sig under vägen från den ena stenen till den andra.

*) Se P. A. Svarts Hist. om Westerås Stifts Biskopar. Jfr. Skriften Runa, h. 3 sid. 3.

**) Hans Spaaks förut åberopade "Berättelse uppå — — — antiqviteter i Westeråhs Låhn."

***) Scandia illustrata T. VIII p. 71 Ifr. Grau. I, c. p. 354.

Önstensborgen kallas en hög, kal klippa söder ut härifrån på Johannesbergs låglända ägor. På klippan, hvars afstånd från Mälaren är obetydligt, finnes en aflång ringmur af omkring 350 alnars omkrets. Spaak (a. st.) talar om "tecken effter porten eller ingången (till borgen), såsom ock vägen uppföre." "Men derom ingen annan berättelse", tillägger han. Härom äfvensom om fästets fordna innehafvare o. s. v. gå likväl mångfaldiga sägner — den ena underligare än den andra. Hvad "vägen uppföre" beträffar, så är den en af de förfärligaste man kan skåda, såsom löpande upp öfver en slät djerft stigande bergvägg. Också synas här inga andra märken efter väg, än åtskilliga i rad intryckta hästhofvar, eller det yttersta af deras rundning — ett bevis, såsom allmogen menar, att till och med jättens häst endast med största ansträngning förmått uppgå. En annan uppgång till fästet mellan splittrade smärre klippor kallas jättetrappan, hvarest allmogen tror sig se märken efter trappa, äfvensom på en flat håll i närheten en hel jättebild, intryckt i stenen. Vi utelemna för denna gång de härpå, äfvensom på åtskilligt annat, anspelade sägner. — Att Önstensborg — såsom Grau *) förmodar — varit "en skans eller fästning för Johannesberg" är otroligt. Fästet har ostridigt en vida högre ålder. — Man har sedan urminnes tider inom ringmuren tändt Valborgmässeldar till dess för omkring 12 år sedan, under det en sådan eld härstädes flammade, en gråkladd man ("grålapp") visade sig, samt bortskrämd de församlade, hvarefter ingen eld här vidare tändts **).

Till Johannesberg gränsa Hjortsberga ägor. Hjortsberga by, belägen inom Barkarö socken, säges fordom hetat Lotsberga och varit bostad för en lots. På södra delen af den höjd, hvarå byn ligger, synas åtskilliga runda stensättningar, äfvensom mindre grafkullar. Den betydligaste af de förstnämnda ligger högst upp på kullen, är fylld med grof sten, och äger ett ansenligt omfång. Men märkligare äro de "elfgångar", hvilka i nästan fullständiga ringlar löpa kring den temligen vidsträckt höjden på den mellan stensättningarna varande gräsvallen. I midten af dessa elfgångar, hvilka äga omkring ett quarters bredd, stå tätt invid hvarandra gulbruna svampar (*Agaricus*), på sidorna om hvilka marken är blottad intill jorden, eller åtminstone endast glest betäckt med en blek till marken likasom trampad förna. Gångens yttre begränsningar bestå deremot af det frodigaste gräs, hvars mörkgröna färg skarpt afsticker mot den växtbeklädnad höjden i öfrigt äger ***).

Norr ut från borgen på en stenig höjd utvisas en jordfast, ofvanpå flat, sten af omkring 6 quarters höjd, å hvilken är en aflång, kupig fördjupning af 1 quarters längd och ½ quarters bredd. Äfven härom har man åtskilliga berättelser, deribland om en, vissa år, här nattetid sedd likskara, hvilken tyst vandrat kring stenen, och omsider försvunnit. — Då en natt en sådan skara visade sig, samt, såsom vanligt, försvunnit, hände, att en man upptäckte, att den dragit sig undan till ett på något afstånd befintligt skogsbryn, och var i begrepp att tåga uppför ett berg. Mannen, hvilken anses varit alldeles "öfvergifven", begaf sig efter och följde skaran upp på berget. Men här försvann likskaran alldeles ur hans åsyn, och sjelf visste mannen icke hvar han var.

*) A. st. sid. 359. **) Under vårt sednaste besök i orten berättades vidlyftigt en af de märkligaste hithörande händelser, som inträffat, då, en Valborgmässafton, eld tändts på det så kallade *Sjelförsberget* i Dingtuna socken. — Till de märkligaste sägner om Önstensborgen hör eljest den om mannen härstädes med tre hattar på hufvudet (den ena öfver den andra).

***) Om flickan, som en gång steg öfver en af dessa elfgångar och derigenom ädrog sig en snar död, skall på ett annat ställe nämnas.

"Han fick den natten se mycket, som han hvarken förr eller sedan sett." När han omsider hemkom, fick han veta, att han varit borta i tre dagar. Också befunnos vid hemkomsten hans skor aldeles utnötta.

Men vi träda åter inom Lundby sockens område. "På södra sidan om kyrkan" — säger Grau *) — "har varit en gammal offerlund, hvilket man ännu i dag (1754) kan se af stensättningen i jorden, som der finnes och mäst var efter Hedniska sättet på dylika deras heliga ställen brukeligt". "Samme lund" — så fortfar han — "är ännu icke aldeles förstörd. Af honom menas kyrkan, hvilken är mycket gammal, hafva fådt sitt namn". — På en sank, mindre äng invid kyrkan ses ännu en vacker flock af högstammiga löfträd, hvilken ock säges vara afkommen af den forna offerlund, men någon stensättning förnimmes der icke. I ofrigt förekommer, att Spaak (a. st.), hvilken eljest nog fullständigt uppräknat socknens minnesmärken, hvarken nämner offerlund, stensättningen, eller någon sägen om sådana. Då härtill lägges, att Grau till grund för sitt antagande beropar sig endast på en stensättning, som, enligt hans äsigt, mäst var efter hedniska sättet på dylika heliga ställen, så är fara värdt, att socknens namn föranledt antagandet. Onämndt bör likväl icke lemnas, att invid ofvannämnda lund är ett berg, hvarå Valborgmässeldar ännu årligen tändas. Berget är icke högt. På det samma finnes en stor lös ofvanpå flat sten, och på denna uppstaplas bränsle eller ställes en tjärtunna, hvarefter antändningen sker. Stundom dansas i ring kring elden, men dansen försiggår nu mer vanligen, sedan elden släckts eller nerbrunnit, i en af de närmast liggande byarna.

På Tönsta ägor, vester ut från kyrkan, äro åtskilliga vanliga grafminnesmärken, deribland en störtad bautasten. Jan Janson i Tönsta (70 år gammal) omtalar, att han, för många år sedan, i sällskap med några andra, omkullstörtat stenen, samt grafvit midt under densamma, då de der funnit ett stort utsträckt benrangel, men icke tecken hvarken till kohl eller aska. Kring benrangelts hals hade legat en dubbel rad af vackra glasperlor, till en del omgifna af en tunn metallhinna, som sedermera befunnits bestå af guld. Perlorna skola, sedan de en tid varit i förvar hos en flicka af Jan Janssons släkt, till hvilken de skänkts, förkommit. — Icke långt härifrån, på Önsta ägor å en obetydlig förhöjning på en eljest sank äng, är en flock af 9 större och mindre bautastentar, af hvilka dock några äro fallna. Likaledes står vid Långängskrogen (fordom Norr Önesta) en bautasten af två alnars höjd, äfvensom en dylik vid Skälby. Denna säges vara ditslungad af en jätte, som med densamma ämnat störta Lundby kyrka. För få år sedan nedslog åsken i stenen, åt hvilket allmogen gaf flere rätt märkliga tydningar. — Slutligen må nämnas, att på Giltuna ägor i denna socken är ett berg, kalladt Finskhäll, hvarom de gamle i orten hafva mycket att berätta, men hvilket, till undvikande af vidlyffighet, här utlemnas.

Dingtuna socken, vester ut från Lundby, skall fordom hetat Tingtuna. "När vi fare omkring denna socken" — säger Grau **) — "så komma vi icke långt, förr än vi träffe ättebackar och gamla grafställen, den ene efter den andre, intet långt ifrån hvarandra belägne." Man kan dertill lägga, att när vi här tillspörje allmogen om fordna tilldragelser, antingen de stå i sammanhang med minnesmärkena, eller icke, hafva de alltid något märkligt, att berätta. Men detta gäller allmogen i socknens norra, skogigare trakter; och det gäller de fattiga ***). — Hvad först beträffar Dingtuna

*) A. st. sid. 353. **) Ibid. sid. 342. ***) Det är: de så kallade fattiga. Läsaren känner ett arbete, som heter "Svenska fattigdomens betydelse". Ett härligt verk! ty att färdas i Svenska landet och lära känna det, samt folket, i ve och väl, det är att läsa boken.

kyrka, så är hon en af de äldsta i orten. Men denna för få år sedan verkligen forn-sköna byggnad har till sitt yttre nyligen undergått en förändring, som vittnar om den fullkomligaste smaklöshet. — Ortens fordna tingställe skall varit på en hög vid den så kallade Tingsbron, men allmogen påstår, att tingen hållits på sjelfva bron. — På ett berg å Näsby ägor ses en ganska stor klumpbildad sten, hvilande på tre mindre stenar. Om denna äro i trakten åtskilliga berättelser.

Inom socknen finnas flere gamla borgar. En sådan, bestående blott af jordvallar, såges varit vid Wendele, men derefter finnes nu icke tecken *). Ovanskligare lemningar efter väldiga kämpafästen förekomma vid Forksta, Ståkumla och Nedervi — alla i norra delen af socken, och den sistnämnde på gränsen mot Lillhärad. Men vi uppehålla oss icke denna gång med deras beskrifvande. De sägas fordomdags samtidigt varit bebodda af tre jättar, hvilka lefvat i ständig ofrid, derom många tal gå i orten.

Slutligen må anföras en uppgift af år 1682 **), denna socken vidkommande: "Uthi Lospånga hoos en gammal man fins Een Runebook, och uthi Bälby byn en Runestaff."

Fornlemningar i Dalarna.

Alterum nec minus *χοιήριον* pro Dalecarliæ incolata nobis suppeditant sepulcreta familiarum, vulgo ättebackar, per integram fere provinciam conspicua.

Z. Holenius, de Dalecarliä, P. II. p. 90.

Dalarnas minnesmärken hafva icke, såsom fornlemningarna i många andra landskap, samma utsträckning, som dess nuvarande befolkning. Om derföre dessa lemningar utmärka landets befolkning på de tider, de tillhöra, hvilket väl är ostridigt, utvisa de här tillika hvilka delar af landet först blifvit bebodda. — Men äfven andra omständigheter göra, att en fullständig undersökning just af Dalarnas fornminnen måste blifva för vår äldre historia af största vigt. Här om likväl intet i förväg. Den som en gång lär oss känna alla de minnen, hvilka dväljas i de vida Dalska skogarna, han — det veta vi — belyser dermed frågan.

Hufvudrigtningen af de minnesmärken i Dalarna, som tillhöra den sednare hednatiden, följer Dalelfven, serdeles den östra grenen deraf. Sålunda lemna de få och i många hänseenden ofullständiga undersökningar, som i detta landskap hittills skett, likväl den visshet, att nästan inga af de till Östra Dalelfven liggande socknar, alltifrån By ***) till Serna socken †), sakna minnesmärken. Detsamma gäller socknarna vid vestra Dalelfven till trakterna kring Lima kyrka, der de — efter hvad man känner — upphöra ††).

En helt annan utsträckning hafva de i Dalarna bekanta *hedenrösen* och *hedenkulor* med några få likartade stensättningar. Ty omfånget för dessa, utom det att det upp-

*) Lika litet återstår af de "många" bautastenarna derstädes. **) Hans Spaak, a. st.

***) Här finnas, utom stensättningar och andra rätt märkliga lemningar, öfver 30 ättehögar.

†) På Bross-ön i Serna sjön äro några små kullar. "Då en åker (1831) der uppräddes, fann man aska och kohl, en urna och en sax, samt lemningar efter en stenmur." (Kyrkoherden Hr L. Restadii meddelande). ††) Om i öfrigt Dalarna icke har det antal sednare minnesmärken, som andra sydliga landskap, betager dem väl icke sådant deras märkvärdighet! —

tager de nyss nämnda lemningarnas, utbreder sig, utan afseende på vattendrag, markens häfbarhet o. s. v., ehuru icke jemnt, öfver hela landet, långt in i ödeskogarna, dit nu blott sällan en enslig vandrare framtränger. Åtminstone en sträckning af sådana kan med säkerhet bestämmas, nemligen från Limagränsen mot Elfdals härad i Wermland *) till Orsa Finnmarks gräns mot Helsingland. Men knappt torde någon socken i Dalarna finnas, der de aldeles saknas.

Af det ofvan sagda följer, hvad äfven sig visat, att fornsakerna i Dalarna från den sednare hednatiden tillhöra de trakter, som omfatta gråfhögarna m. m. I landet äro funna nordiska fornsaker af alla vanliga metaller och de flesta kända slag. Men i Dalarna anträffas ock ett icke ringa antal verktyg af sten, (dock, oss veterligen, aldrig af flinta), såsom ett slags viggjar af omkring ett kvarters längd, vanligen utan hål, med skarp egg, äfvensom större och mindre, väl arbetade, lansspetsar med hullingar och fyrsidig tånge, o. s. v. Dessa inskränka sig lika litet till högbygden, utan äro fastheldre talrikast i obygderna.

Om de Dalska folksägnerna och deras förhållande till minnesmärkena m. m. vore mycket att säga. Men de må för sig sjelfva tala.

Långheden kallas nu den skog, hvilken fordom, med vida större utsträckning — tilläfventyrs under namnet Hede-mor — bildade en fruktansvärd gräns mellan större delen af Westmanland i norr, samt Dalarna, eller, enligt hvad folkberättelserna i och om denna "silva fabulosa" **) låta förmoda, fastheldre ansågs för en omark, hvars utsträckning åt norr var för de söder om densamma boende obekant, men hvilken fruktades, såsom ett tillhåll för en talrik fiendtlig folkstam. Huru, på denna tid, det inre af Dalarna var bebodt, får troligen för alltid lemnas osagdt. — Långheden är ännu till stor del en ödemark, men ur hvars mörka sköte — så vida minnesmärken och sägner få vitsorda — bevis likväl kunna uppletas, om ett folk derstädes, som hvarken öfvat åkerbruk eller känt metaller. De förr nämnda "hedna"-stensättningarna träffas här ofta och stenverktygen äro otroligt talrika. Så väl de förra, som de sednare sättas af folket i sammanhang med sagorna, hvilka i öfrigt gå derpå ut, att man här bor midt ibland vålnader efter ett underjordiskt folk, af hvilka vålnader man har allt att frukta.

Det är gifvet, att Långhedens utsträckning varit på skilda tider olika. Synbart är likväl af markens beskaffenhet, att den, icke allt för länge sedan, omfattat äfven större och mindre vidder af Hedemora, Grytnäs, Folkärna och Garpenberg socknar. De yngre minnesmärkena blifva här mer och mer talrika allt intill Tuna ***). De andra derföre icke fåtaligare. Men redan mot Husby öppna sig skogarna. Vi betrakta denna gång en fornlemning i denna socken, hvilket synes förtjena uppmärksamhet.

Då man sagt, att Husby är en af de först bebyggda orter i Dalarna, har man åtminstone så vida haft rätt, att ovedersägliga bevis om äldre bebyggda orter der i landet näppeligen stå att finna. Visserligen är trakten ganska bergig, men bär icke desto mindre märken af urgammal häfd, serdeles utefter Dalelfvens här rymliga stränder,

*) Vermlands egentliga skogsbygd byser ett stort antal af detta slags minnesmärken. De sträcka sig härifrån till Dal, der de i fjelltrakterna äro talrika.

***) Ifr. Petr. Uglu, De Præfectura Næsgardensis Dalekarliæ.

***) I Tuna finnas 60 till 70 ättchögar. Många hafva dessutom i sednare tider blifvit utjemnade.

hvilka i bördighet täfva med de mest gynnade orter i vårt land. Här utmed elfven, icke långt från kyrkan, ligger den gamla gården Näs, hvilken är bekant såsom ett konunga-tillhåll redan i tiden näst efter hedendomen, samt såsom säte för Dalalagens "Husabymän."

Norr ut omkring $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan sluta sig höga berg, eller rättare fjell, till elfven, och Berga forss larmar mellan dem, men omarmar snart i allsköns lugn en fager, temligen hög holme, som kallas Berga ö. Nästan midtpå holmen reser sig en ättehög af omkring 20 alnars sluttningshöjd och 70 alnars omkrets (se Pl. 7). En fördjupning ofvanpå högen visar, att den är vorden undersökt.

Denna minnesvärd kallas af de kringboende *Amundshög*, och man berättar, att en konung med namnet Amund ligger i densamma begravnen. Den säges derjemte förvara en kista — "full af gull" — hvilken många skolat sökt åtkomma, men hvarvid nu ett, nu ett annat, omintetgjort de frestandes uppsåt *). I granskapet äro sjön Amungen, Amundshytan och Konungsberget, nu Koberget.

Våra häfder tala, såsom bekant är, om en konung, hvilken vådeligen omkom under en färd i en fjelltrakt. Hans id var, att resa i landet, rödja mark och bebygga. Deraf fick han namnet Brautanund. Hans graf har man sökt än i Westmanland, än i Nerike. Den kan — med ännu större fog — sökas i Dalarna, vid den hittills okända Amundshögen.

Berga by, på hvars ägor högen ligger, är belägen på sluttningen af Koberget, hvilket är vidsträckt och skogigt. I skogen ses många hedenrösen. Sådana äro ock på Myrboberget, der äfven några berghålor finnas, om hvilka åtskilligt berättas. Deremot träffas i elfnejderna flockar af grafhögar, såsom vid Näs, Kungsgården o. s. v., hvilka vid anställda gräfningar funnits innehålla kohl, aska och andra vanliga graflemningar **). Anmärkningsvärdt är, att många af dessa grafhöjder legat så nära elfven, att denna bortskurit dem, hvilket ännu åtskilligstades kan ses.

Stenredskap äro i socknen temligen vanliga. I den förr nämnda Sloghagen är funnen en vacker tveeggad lansspets med hullingar och tånge ***), äfvensom här och der andra stensaker.

Folksägner i Skåne †).

1.

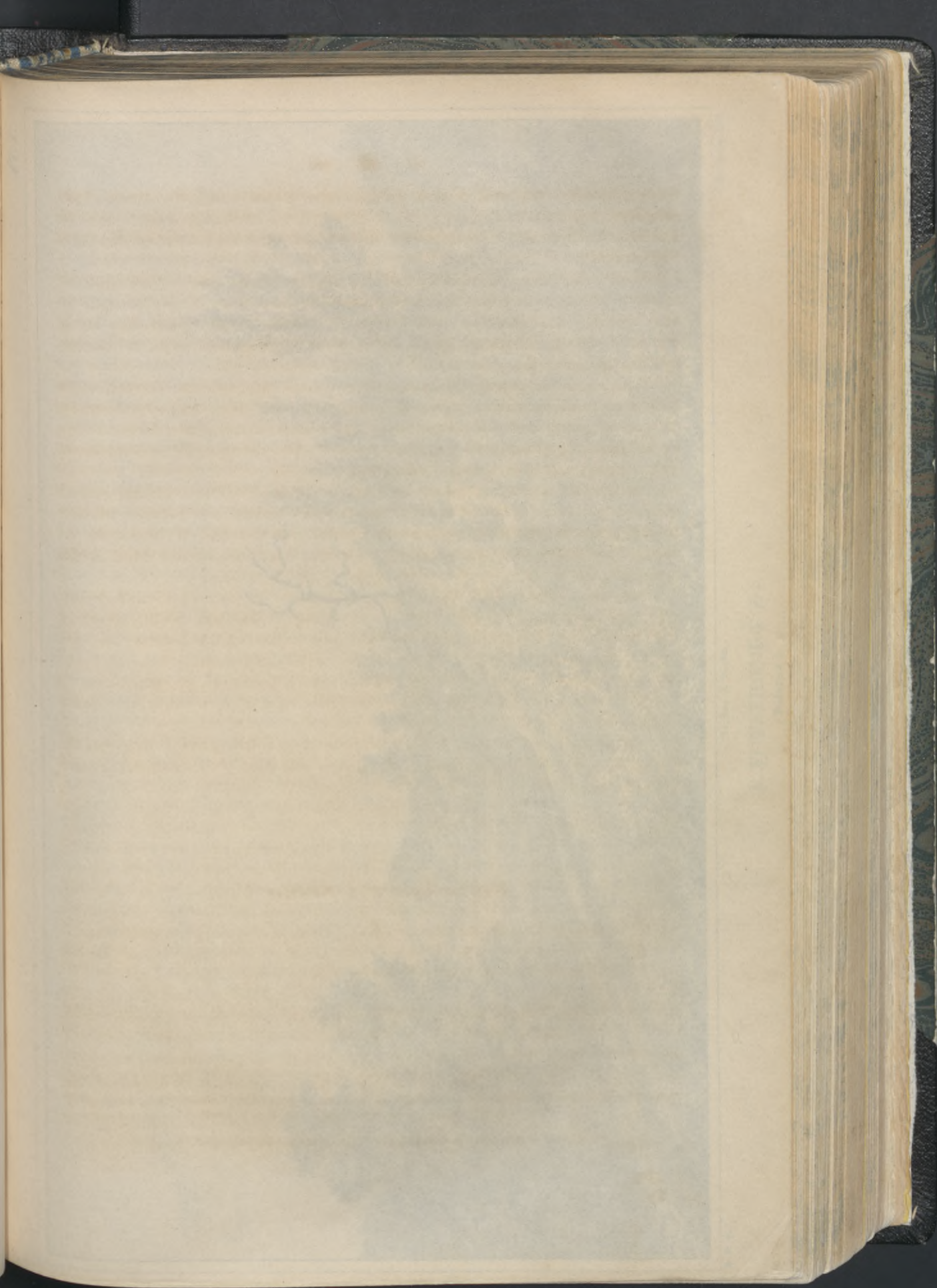
På marken mellan Gislöf och Dalköping finnes en stenhop af tretton understenar och tre öfverstenar, af hvilka de tvänne ut vid sidorna klinga som malm, när man med en sten slår uppå dem. Men den medlersta stenen klingar intet, utan har allenast ett sådant ljud, såsom när man slår på en tom kista, uppå hvilken (sten) äfven väl

*) Sälunda berättas, att, då några här varit stödde på undersökning, de hört ropas: "hvem sk'a vi först ta"; och då de i detsamma fått se en gräklädd pilt med röd mössa, hafva de tagit till fötters.

***) Äfven der icke grafminnen finnas hafva fynd anträffats. För några år sedan fanns i lilla Sloghagen "en stor silfverring, som gick upp till armbogen." Af denna gjordes tre par skospännen.

****) Den kan beses hos Förf.

†) *Ordagrann* ur "Presterskapets Berättelser". Stafningen har likväl blifvit förändrad.

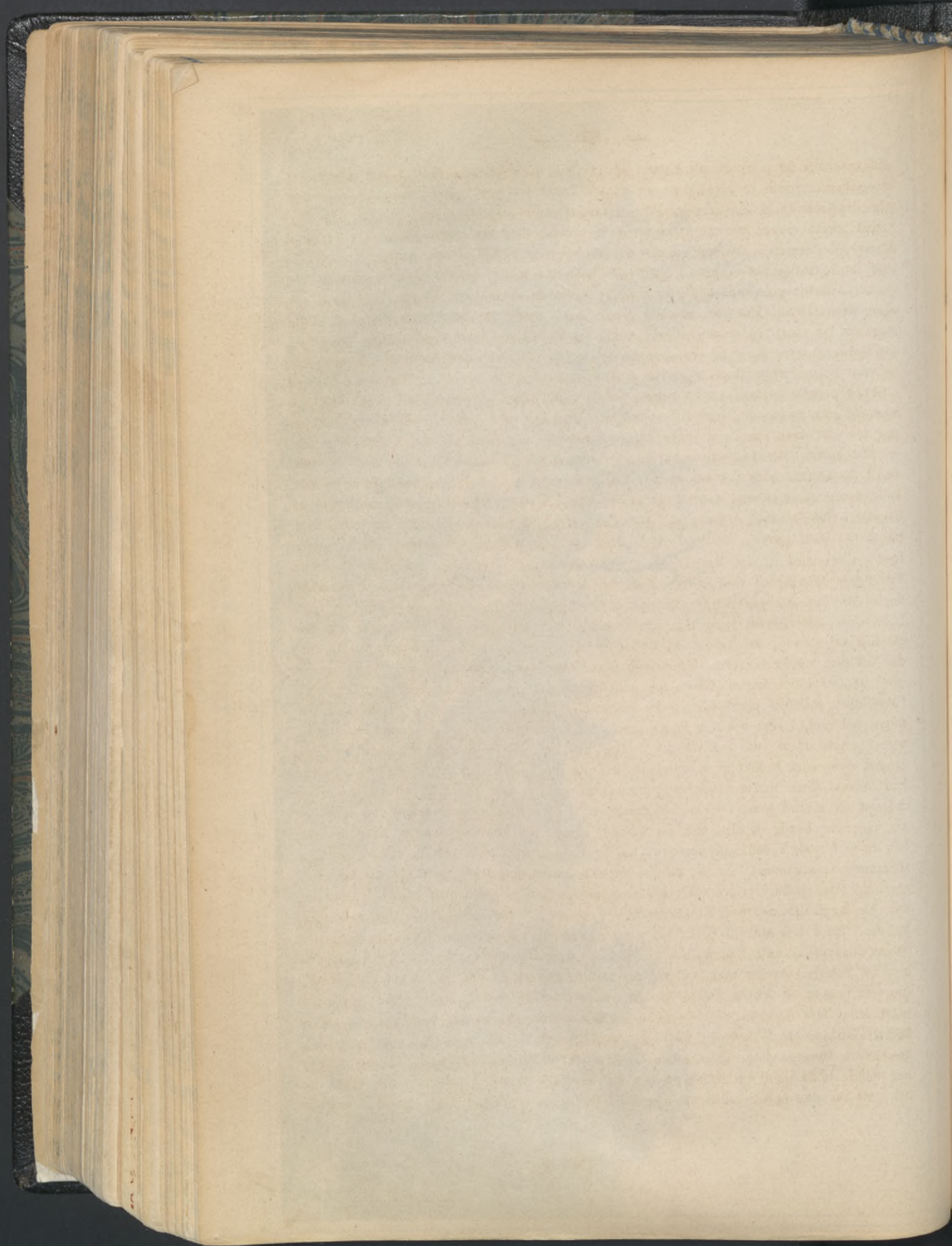

C. O. Curdon Lith.

Tr. Ros. J. Curdon.

R. D. P.

ÅLVUNDSHÖG.
 (Dalarna.)

på ena sidan finns likhet till karm, och ett hål, likt ett nyckelhål, trindt och i form af en bricka, dock ej djupare än en fingers bredd i stenen. Om denna stenhop, som allmänligen kallas *Gielles dös*, går uti församlingen följande sägen:

I gamla dagar, för några hundra år sedan, skall ett skepp hafva gått ut ifrån Skåne till Ostindien, hvilket råkade på återresan utaf oväder och storm uti ett haf, som skulle kallas Lefverhafvet, eller röda hafvet, emedan vattnet derstädes var mycket tjockt, och till utseende som lefradt blod; derjemte så många faseliga och skadeliga odjur (deri) af alla slag, att skeppet intet längre kunde gå, utan nödgades på ett ställe stanna. Då skall ett spökelse der tett sig för sjöfolket, ofvan uppå vattnet gåendes, som frågade dem, huru de voro komne dit, och hvar de hade hemma (hem). De svarade, de voro komne ifrån Skåne, och olyckligen af oväder dit drefne. "Hafven J hemma i Skåne", sade den andra, "så komme en af eder neder på vattnet till mig och följ med till min husbonde, han vill äntligen hafva bod med eder." Sjöfolket fruktade sig; och då ingen var, som torde våga, resolverade sig äntligen en af dem, som var en Blekingsbo, och derjemte en öfvergifven sälle, att gå neder och följa med honom; derpå de kommo båda två till en ö i hafvet straxt dervid belägen, hvarest låg en stor förskräcklig gammal man med långt grått skägg, hvilken frågade honom, om han hade hemma i Skåne. Han svarade ja. Om han var något bekant i Gislöf; om han kände något till Sven Dyrings döttrar och i synnerhet en, Märetha vid namn; om han ville taga en ask med sig till henne och leverera henne, så skulle han och hans medfölje komma lyckligen med skeppet fram (hem) och blifva behållne. När nu bemålde Blekingsbo dertill svarade ja, sade den gamle jätten: "derföre skall du ock få din betalning; gack till en stor sten, som ligger ner i ån, västan för Gielles dös vid Gislöf, sök upp der ett hål vid stenen, der varder du finnandes en nyckel, tag den och gack till Gielles dös till den medlersta stora stenen och säg: "*Mach upp, Gielles dös!*" "Strax varder (det) upplåtet, och tag af silfver och guld så mycket du vill; men se dig ej tillbakas". "Men huru står det eljest till", sade den gamle, "huru står det till i Gislöf; äro de något vid makt? kom och tag mig i hand, lät mig känna om det är sådan kraft i den, som i gamla dagar, när jag var der." När han nu ville räcka fram sin hand, afrådde honom den, som hade följt med honom ifrån skeppet, och sade: "gör dig intet galen, han kramar dina fingrar i sönder; men tag denna och räck honom"; gifvandes honom dermed ett stycke jern, i form af en dynggrepp, hvilket han (jätten) ej annat visste, än det var mannens hand, emedan han var alldeles blind, och kunde ej märka hvad det var han hade för sig i denna jerngrepen, tog han i med all kraft och böjde temmeligen tillsammans, sägandes: "jo, jo, de äro ännu temmeligen starka, men det förslår intet emot de förra tider. I min tid lyftade jag så mycket på stenhopen västan för byen, den jag laggt tillsammans, att jag deröfver (derefter?) blef blind." — Vidare frågade jätten: "fån J bra säd till Gislöf nu på denna tiden; huru mycket fån J efter skäppan." "Fyra skäppor svarade Blekingsbon." "Det är temmeligen ringa", sade den gamle; "i min tid fick jag mycket mer, ty jag plöjde alen (en aln) djupt och sådde kvarter (ett kvarter) tjockt; då skolen J veta att der växte korn på Gislöfs stora tofter. Jag hade intet ärat fara derifrån, om de hvita klockmarrarna (kyrkorna) hade intet så snart kommit dit; sedan de kommo, hade jag der ingen ro. Helsa dem alla, som bo i Gislöf, mest Sven Dyrings doter ifrån gamle Gielle, och fly (lemna till) henne denna asken; bed henne hålla (den) till godo; du och ditt medfölje skall väl komma fram; vakta dig ock, att du icke öppnar asken och ser hvad der ligger i." "Det skall allt ske", svarade

Blekingsbon; tog derpå afsked och kom ut till de andra sina kamrater, hvilka straxt fingo god vind och kommo från det besvärliga hafvet ändtligen omsider till Skåne och Helsingborg, derest de stego i land; och bemålde person gick derifrån genast till fots åt Gislöf. Men som han kom i södre skog, och kunde se Gislöfs spir (tornspira), tänkte han vid sig sjelf: efter jag nu är så när kommen, så må jag då ändtligen våga att se hvad uti asken ligger; öppnade så asken och fann deruti ett kosteligt stort gyllene bälte, hvilket han af förvett ville pröfva om det kunde räcka om en stor ek, som stod straxt dervid; och när han hade knäppt den om, gick han ett litet stycke derifrån, till att se huru härligt det förgyllda bältet glimmade emot solen. Men som bäst han stod och såg, begynte eken röra sig af jorden och for med topp och rot sin kos öfver berg och dalar, att hvarken ek eller bälte fanns mera. Häröfver blef bemålde person fuller något förfärad, men lät dock intet modet falla, utan gick straxt derpå till stenen, hvarunder nyckeln låg, fann den och gick dermed till Gilles dös, sägande: "Mach upp Gilles död!" Derpå skall han hafva sett en så stor hop guld och silfver, att han deröfver förskräcktes och sade: "kors i Christi namn, huru mycket silfver och guld är här!" Men som han i detsamma ärnade taga sig något af det myckna han såg, vände han sig om, att se om någon var tillstädes, som märkte det, hvarpå allt försvann af hans åsyn, blifvande intet mer kvar, än det ofvanrörda hålet på medlersta stenen, som är nästan likt ett nyckelhål. Ifrån samma tiden skall Sven Dyrings dotter blifvit ifrån sinnet.

2.

Gielles dös har alltså sitt namn af denna gamla jätten Gielle, hvilken ock berättade för ofvanrörde skeppskar, att hans (jättens) hustru skall ligga begravnen under Torbiers dös, belägen uti Gislöfs östra vång, och hans barn uti en annan dös på Gislöfs utångar vid stranden, benämnd Modes Dös. Om denna Modes dös berättas ock detta, att i Gislöf skall i hedendomen bott en namnkunnig trollkåring, hvilken ville med trollkonst mana neder Gielles dös. När hon nu var i manandet och skulle nämna sista ordet Gielles dös, förvillade henne Gielle, som var en starkare trollkarl än hon, så att hon, i stället för Gielles dös, nämnde Modes dös, hvilken ock straxt ramlade neder, och stenarna ginge sönder, som ännu kan ses.

3.

En gång hände, att en hel hop af Gislöf bys män hade stenhuggarne med sig och ville pröfva hugga stenarne sönder, som ock ännu kan synas i stenarna här och der. Men när de begynte hugga, syntes dem hela byen i ljusan låga brinna; derföre måste de öfvergifva stenarna, och fara hem att rädda. När de kommo emot byen, kom emot dem en liten pojke med röd mössa uppå, ridandes på en stor hvit gås med stort betsel i näbbet, och på fötterna (hade pojken) stora breda ryttaresporrar, och for åstad i full spring. Han skrattade åt männerna och de åt honom igen. Men när de kommo hem till byn, funno de ingen fara på färde. — Vid denna dösen förmärkes eljest åtskilligt spökeri och vilsamt för de resande om nattetid; och höres merändels sådant läte, som af ett spådt lamm.

4.

4.

Ett litet stycke ifrån Carleby (i Harjager härad?) finnes en stor hög, benämnd *Wusuhög*, om hvilken följande säges:

En bonde kommer en gång välplägad förbi denna högen, och tilltalar Vusumannen i högen med dessa orden: "hör du Vusuman, kom hem till mig i afton, jag har lust att prata med dig". Bonden rider derpå hem och förtäljer detta sin hustru. När de nu hade lagt sig, yppar sig ett stort buller i köket ibland grytor och kettlar, då bonden förmärkte väl att Vusumannen efter hans begäran hade sig infunnit, men förde icke gå ut till honom. Dock den tredje aftonen säges bonden hafva tagit en bok med sig och gått ut till högen, och budit Vusumannen, att han ville blifva i sitt eget hus och ej mera besöka honom. Sedan den tiden har man ej mer förännummit Vusumannen.

5.

Tre bönder hvila sig vid Vusuhög om natten, och få höra följande talas i berget: "hvilken af de tre skolom vi ta?" då der svarades: "den, som ligger på fönstret."

6.

Uppå Kåseberga, vid hafsstranden mellan Löderup och Walleberga socknar (Ingelstads härad), skall i gamla dagar hafva bott en jätte, Vold vid namn (forte Waldemar), som varit af trollkonst namnkunnig. Denne har genom sin konst låtit föra tillsammans 19 à 20 mycket stora stenar *) till Hed, icke långt ifrån Kåseberga, och velat der göra sig ett slott, draga hafsvattnet omkring ägorna, och skall dertill begynnelse vara gjord med brännes skår (?), som varit allenast ett spademål, taget af dess handtlangare. När han en gång var i fara, att blifva fasttagen, skrifver han i sanden ett skepp, och säger:

Här är mitt skepp med tåg och stänger;

Upp, mina svenner och raska drängar!

och var dermed straxt in salvo ut på sjön.

7.

Uti östra vängen i Snaresta socken (Ljunits härad) ligger intill kyrkogårdsmuren en stor hög, som kallas Kyrkohögen. Uti samma hög säges, att i förra tider skola hafva varit troll, som hafva haft kreatur gångande på marken med by-hjorden, och tillika med byfolket haft sin ränne-herde; och när det föll trollden till att hålla ränneherde, kom byens herde och klappade på högen, frågande: "Snäcka, du skall skaffa ränneherde i dag"; och straxt kom ut **) en svart hund; och när byherden skulle hafva sin "uthruskning" eller lön, blefvo penningarna lagda på en sten i kyrkomuren.

*) Uptecknaren tillägger: "Hans Kongl. Majjt. K. Carl den X, gl. mem, har ock behagat bese dessa stenar, som en märkvärdighet af denna orten."

**) Ett ord (som) har här blifvit utlemnadt.

8.

För åttio år sedan (omkring 1610) blef en piga, som tjänade i Stafgården, liggande straxt vid Kyrkohögen, intagen uti samma hög en afton (då) hon hade sjungit *Elle-visan*; och var hon der inne hela natten. Om morgonen, då herden skulle gå upp och ringa Marre (Mariæ-) klockan, såg han henne liggande ofvanpå högen; och var hon någon tid derefter som halftokig, till dess de fingo hit en Elle-skål, af hvilken de gäfvö henne dricka, hvarefter hon kom till sig igen, dag efter dag.

9.

Till Arrje socken (i Harjager härad) finnes uti östra vängen åtskilliga höga berg och backar, bland hvilka ett, som är med de största, och kallas Riseberg. Uti samma Riseberg, efter de gamlas utsago, hafver en, som de kallat Rise-frun med dess tvenne döttrar varit boende, hvilka långt för detta, gått i sommargille med "Arrie" byemän. Men medelst det att öl en gång blef spildt på henne och dess döttrars kläder, blef hon alldeles borta och i vrede afträdd.

10.

Ibland gemene man förmåles, att i gamla tider skall en gubbe, vid namn Knut Lyde, varit i Harlösa socken (Frosta härad?), kommen ifrån Danmark, hvilken skall till att försöka djupet af strömmen, som kommer ifrån sjön vid Öfveds kloster, västan om Borreby, gifvit sig i vattnet vid Gellinge bro, att vada uppföre. Då han i detta sitt företagande varit begrepen, har honom förekommit i vattnet midtemot Hammarlunda (i Frosta härad) likasom en brälände och stängevand tjur med jernkedjor bunden, hvarföre han måste stiga ur vattnet, men åter straxt begifvit sig i vattnet något derifrån och bättre upföre, att fara fort i sitt företagande, då han vadat, till dess han kommit för Harlösa mark till en ort, Pihletofta kallad, hvarest honom förekommit likasom en kycklingehöna med sina fjädrars uppresande, derest han åter måste stiga ur vattnet; men då han henne förbigånget, har han åter stigit i vattnet, och vadade framgent fort förbi Qvinnesvad bro till en ort, Aftonholmarne kallad, belägen vid Harlösa ängen, hvarest honom syntes såsom tvenne dejliga jungfrur, liggande uti en säng, och med leende mun räckte honom händerna, derföre han åter måste stiga upp ur vattnet och begifvit sig till sitt hemvist Tromhult, i Harlösa socken beläget.

11.

I "Herrevara" klosters haga (Riseberga socken och Norra Åsbo härad) är en graf, öfver 40 steg lång med tvenne uppresta stenar, en vid hvar ända. Grafven är stenslagd ofvanpå. Uti denna, säger gemene man, ligger fru Vena med en guldkedja, så lång, som hon sjelf var, och dessutom med många andra stora skatter. Utaf detta rygtet om henne voro några unga drängar, som upbruto grafven och grofvo en hel dag; men när de om morgonen andra dagen hade begynt samma arbete, hörde de denna röst ifrån södra åsen:

Vena, Vena, vänd dig om,
Rättnu ta de dina guldbrasar.

Häraf blefvo de alla rädda, och gingo bort, undantagande en, som blef vid sitt arbete, och fick för omakket, att han blef vansinnig all sin tid. På åsen, hvarifrån rösten kom, såges hennes man vara begrafven i en längre graf, än hennes är.

12.

Ett stenkast från Åkes hög, (Tulstorp socken, Wemmenhög härad), i öster, är belägen en liten backe eller kulle, som kallas *Höga-hög*, och derifrån ett stycke nordost en annan liten backe, som kallas *Sten-dyssa-högen*, mellan hvilka bägge högar är en distance bred af 55 ryggar, dem jag sjelf räknat hafver. Många hafva flera gånger sett, då säden stått på åkern, huruledes uti säden varit en liten gångstig, så bred, som ett svin derpå gått, hvaraf folket har den sagan, att uti dessa tvenne små backar skulle fordom varit troll som gått till hvarandra. Men 9 eller 10 år tillbaka hafver en sådan gångstig mellan ofvannämnde högar eller backar icke synts. (Upt. är af år 1729).

13.

Uti Kjällstorp (Källstorp socken, Wemmenhög härad) östra vång är en stenbro öfver bäcken gjord, den de kalla Stackarebron, af orsak (att) en tiggare (som) intet kunnat fått hus låna i Espe (Espö, en socken i samma härad), måste gå från byen om qvällen till Lilla Redinge (socken), och skulle der fallit ut och drunknat, hvarföre byen är frantagen ett långt stycke åkermark, kalladt Luggorne, och laggd till Lilla Redinge. Allena en gård, har sitt åkerstycke, i hvilken bemälda tiggare icke varit.

14.

Uti Östra eller Istra Lind (ett berg i Öfved socken, Färs härad) har fordom bott ett troll, som haft mycket umgänge med folket i omkringliggande byar, i det samma bergtroll icke allenast med spinnande och annat arbetat för (åt) dem, utan ock blifvit buden till deras gästbud, då hon sig infunnit; änskönt folket ej blifvit henne varse, dock gjort sig förvissade om hennes närvaro deraf, att hvad de bordtsatt (bordsatt eller bortsatt) till henne af matvaror, blifvit förtärdt eller borttaget.

15.

Med samma troll har en man, vid namn Tule, från Areskoga by ooh Branstad socken, haft tillhåll lång tid. Qvinnan (hustrun), som förundrat sig hvar mannen om nattetid gick, frågade väl efter mannen, men fick ej något besked; bad derföre drängen, att han skulle passa på, hvilken och, efter goda gjorda löften, gick mannen efter, då han kom till samma berg, hvarest mannen blef honom varse, som, sedan han först frågat hvad han ville der, varnade honom, att änskönt han såge mat och säng för sig tillredas, skulle han hvarken något smaka, eller lägga sig. — Varningen hade sin nytta; ty då en skön säng var tillredd och drängen kastade sin knif dit, märkte han af ljudet att den föll i vatten, hvarpå han blef stilla på platsen, tills det begynte ljusna, då han såg sig ligga på brantaste klippan, hvarest åen nedanför med sina pölar var som djupast.

Sedan drängen detta berättat för Tules qvinna, bekände mannen, på tillfrågan, alltsammans rent ut, med försäkran, att han gärna ville vara bergtrollet qvitt och blifva från henne, om han kunde af detsamma få lof. — Härpå gaf qvinnan honom detta råd, att han skulle begära lof få blifva hemma under (det) han sådde och höstade (skördade). — Sedan trollet sådant besvarat med ja, inrådde Tules hustru mannen, att så ekeållon, hvilket han förrättade på den platsen, der nu Volsjö gårds hästhage är, som nu kallas Tules lund.

Så vardt Tule fri för trollet till följande vårdag, då hon åter kom till honom, när han plöjde, frågandes orsaken, hvarföre han ej kommit till henne efter aftal för leden höst; men han svarade sig ännu ej hafva höstat frugten af sin utsädda säd. — Under deras samtal upkom thordön, då trollet begynte frugta, så mycket mer som det ej kunde fort komma åstad för det hon hade i barmen, hvarmed hon gaf tillkännu sig (vara) hafvande; började derpå att löpa, men hinde ej längre, än till en temmelig stor sten, som kallas Blåsten, liggande vid Öfveds ängar, då åskan slog och stenen klyfdes.

16.

I östra vängen mellan Balkåkra (i Ljunits härad) och Gundralöf, utmed ån vid Balkåra by (är en hög (som) kallas *Maglehög*, uti hvilken säges att hafva varit troll. — När trollets hustru skulle föda, sände hon sin (man?) till Gundenlöf, att hemta jordegumman, som andra folk, och när jordegumman kom in i högen och skulle gå ut af en dörr i köket, såg hon sin piga der stående (och) mala malt; och sade hon till henne: "står du här?", och i detsamma blef pigans mun uppviden till den andra sidan, så (att) hon blef okännelig; och satte jordegumman en nål i hennes tröja. Då nu jordegumman kom hem igen i sitt hus om morgonen, låg pigan och sof; kallade hon straxt på pigan, och då hon vaknade upp, klagade hon sig, att hon var öm i sina armar, som hon skulle hafva stått och malit. Sade jordegumman: "du måste väl, du stod i Magle hög i natt och mol." Och fann då jordegumman nålen igen i hennes tröja.

17

För fyratio år sedan (omkring 1690), då Jullekar voro folket här (i Gessie och Eskilstorp socknar, Oxie härad) mycket angelägna, och man plögade utreda julbockar på det faseligaste, har en Ryttare och några drängar — Bockens styre-män — haft en sådan om aftonen sent in i Lekstugan. Men de hade icke der länge öfvat sina upptåg med honom, förr än, vid den händelsen att ljuset utsläcktes, man fick se mot mänskenet utanför fönstren en annan bock med större och fasligare horn, som snart var neder och snart uppe på sädesstacken, hvilken syn en och annan af de gamle ännu icke utan förskräckelse kunna berätta.

Vallvisor i Dalarna.

(Forts.)

7.

När jag var en liten piga, gick jag vall med få,
Då tappa' jag bort Skällkö' och Hafsstjerna me';
Då gick jag på ett litet berg och locka och gret;
Så fick jag höra hvar Hafsstjerna röt.

Långt, långt bort i andromen *) löt;

Ty, sad' gräna,

Du får väl igen'na;

Talln ba' mej inte' falla,

Via **) ba' mej inte' skria,

Björka lofva' mej diskom dock *** till qvälla.

När jag var en li-ten pi-ga, gick jag vall med få. Då tap-pa jag bort Skällkö och

Hafs-stjer-na me'; Då gick jag på ett li-tet berg och loc-ka och gret; Så

fick jag hö-ra hvar Hafsstjer-na röt. Långt långt bort i an-dromen löt. Ty sad' gräna,

Du får väl i gen' na; Talln ba' mej in-te fal-la, Vi-a ba' mej in-te shri-a,

Björka lof-va mej diskom dock till qväl-la.

*) *Andromen* = en annan; här: en aflägsen. **) *Vide*, *salix cinerea*. Här: *videt*.

***) D. v. s. Björken lofvade mig likväl stryk.

8 *).

Sola skin' i Schedvi,
När mitt få drifvas hem;
Qvällen är i Tuna,
När gumman lockar svin;
Kör på, låt gå! qvällen är det rättnu.

So - la skin' i Sched - vi, när mitt få drif - vas hem; Qvål - len är i Tu - - na, när
gumman loc - kar svin; Kör på, låt gå! qvål - ler är det rätt - nu.

9.

Stackare, stackare! du min flicka,
Hur du har låtit narra dej;
Gettra de ha sprungit bort;
Min flicka, stackars du!

Stac - ka - re, stac - ka - re! du min flic - ka, Hur du har lå - tit nar - ra dej, Gettra

Getralåt för vallhorn.

de ha sprungit bort; Min flic - - ka, stackars du!

(*) Denna vallvisa tillhör uteslutande Husby socken.

10.

Stackars du min gosse,
Som uti skogen står!
Å utan skor och tofflor!
Det går väl som det går.

Stackars du min gos-se, Som u-ti sko-gen står! Å u-tan skor och tofflor! Det

går väl som det går.

11*.)

Kulleri tova,
Tolf män i skoga;
Tolf män äro de,
Tolf svärd bära de,
Svart' oxen hänga de,
Skällko flänga de,
Mej ville de bortlocka.
Kulleri tova.

Uttrycksfullt.

Kul-le-ri to---ya, Tolf män i sko---ga; Tolf män ä--ro de, Tolf svärd

* Denna tillförene allmångjorda visa införes här med en melodi, som sannolikt öfverträffar de bit-tills bekanta. Visan, känd från Norrrikes högsta fjelltrakter till Skånes boklundar, föregås alltid af en berättelse om en vallkulla, som i skogen råkade ut för "Röfvere." Sången innefattar hennes nödrop.

bå - ra de, Svart o - xen hän - ga de, Skäll - ko flän - ga de, Mej ville de bort - loc - ka.

Kul - le - ri to - - - va.

12.

"Hornlåtar" *

a.

(Under gången med boskapen till och från skogen).

Kom Snäl-la, Snäl-la, Snäl-la, Kom Snäl-la, Snäl--la!

b.

(Under det boskapen betar).

Bus-sa, Snä-la, Dun-der-man. Gån och gnäf-va hva' ni kan. Hva' ni kan.

c.

(Då ett boskap bortkommitt i skogen).

Lis-se ko, Lis-se ko, Lis-se ko, lös fä. Lis-se ko, lös fä.

Ann. Utg. kan och skall snart meddela Vallvisor äfven på Dalmålet, som i dem sannerligen framstår i all sin egendomlighet. — En af de märkligaste hithörande visor, bekant i några af de nordligaste Dalssocknarna, sägas vallkullorna fordomdags lärt sig af trollen.

*) Hornlåtar äro stycken, som än sjungas, än utföras med vallhorn.